

Fig. 1. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1984. – *Nordostansicht der Kirche.*

GRIMSTRUP KIRKE -

SKAST HERRED

Sognet nævnes første gang 1352.¹ I den omtrent samtidige kirkeliste i Ribe Oldemoder er kirken sat til en afgift på 5 skilling sølv (jfr. s. 1020f.).

Kronen afhændede 1720 kirken til Steffen Nielsen Ehrenfeld til Endrupholm,² og herefter ejedes kirken af Endrupholm, fra 1742 af slægten Teilmann, i hvis eje kirken forblev, også efter at slægten 1833 havde afhændet gården. Kirken tilhørte således 1862 premierløjtnant Frederik Teilmann. Den overgik til selveje 1910.³ – Sognepræster i Grimstrup nævnes 1472, 1499 og 1508.⁴ Under præsten Niels Hansen⁵ blev Grimstrup og Åre o. 1520 samlet til ét pastorat, og Grimstrup var herefter hovedsogn til Åre frem til 1859, da

det i stedet fik Vester Nykirke som anneks; dette anneksforhold er ophørt 1978. En filialkirke i Rovsthøje er opført 1961 (se s. 1709). – Ved klokkeskatten i 1528 måtte Grimstrup afgive en klokke.⁶

Kirken ligger nordligt i landsbyen, omgivet af nyere bebyggelse til alle sider, undtagen imod øst og nordøst, hvor der stadig er frit udsyn over markerne.

Kirkegården bevarede sine gamle grænser indtil 1970, da norddiget blev flyttet ud og et nyt areal inddraget til begravelse. De græsklædte

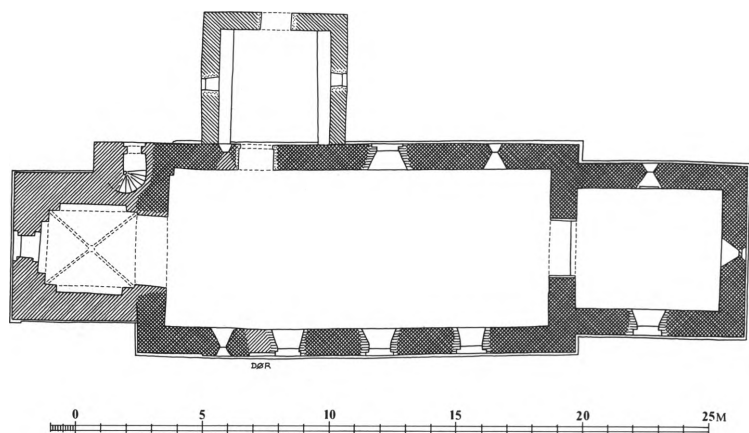

Fig. 2. Grundplan 1:300. Målt af Henrik Jacobsen 1983. Tegnet af Marianne Nielsen 1988. - Grundriss.

jorddiger (fig. 44) var fra gammel tid kun stensatte på ydersiden, men ved ændringerne 1970 fik både det nye norddige og diget i vest stensætning på begge sider. Kampestenene i det gamle norddige blev 1897⁷ kløvet og muret i cement.

Hovedindgangen med port og låge er 1972 flyttet til den nordre del af det østre dige. Åbningerne lukkes af jerngitterfløje mellem svære, hvidtede stetter, afsluttet med pyramider af cement, en efterligning af indgangen i det gamle norddige. En låge med to rødstensstetter midt i det søndre dige står formodentlig på den gamle ligports plads. Ifølge en indberetning 1791⁸ havde »kampestenshegnet« da tre indgange: en

port, formentlig i syd, og en låge i henholdsvis øst- og vestdiget. 1668 omtales en muret *†portal* med »hvælving« over og en *†rist* i bunden,⁹ men 1700 siges stetterne at være af træ med jernriste.¹⁰ To brøstfældige *†riste* ønskedes 1859 fjernet og afløst af selvlukkelige stakitlåger.¹¹

Et hvidtet og teglhængt *kapel*, i den gamle kirkegårds nordvestre hjørne, er opført 1951 af arkitekt P. Riis Olsen og udvidet 1974 med redskabsrum og nye toiletter ved arkitekt Herlöv Thorup, Varde.¹²

BYGNING

Kirken er en helstøbt romansk kvaderstensbygning, bestående af kor og skib. Af de to tilbygninger er tårnet fra senmiddelalderen, mens våbenhuset muligvis er noget ældre. Orienteringen har en mindre afvigelse til syd. – Såvel soklen som vinduernes udsmykning har træk fælles med den nærliggende Vester Nykirke. De to kirker er sandsynligvis opført med få års mellemrum af stenhuggere med samme håndværksmæssige skoling.

Materialer og proportioner. Bortset fra enkelte omsætninger og forstyrrelser omkring sydsidens vinduer sidder så godt som alle *granitkvadre* på deres gamle plads. Murværket består af regelmæssige, gennemløbende skifter, tolv i koret og tretten i skibet, hvilende på en attisk profileret *sokkel* (jfr. s. 1600, fig. 19). Åbningernes placering i de kvaderklædte facader viser, at byggeriet har været nøje planlagt, før murene rejstes: Dørene er begge fem skifter høje, og deres over-

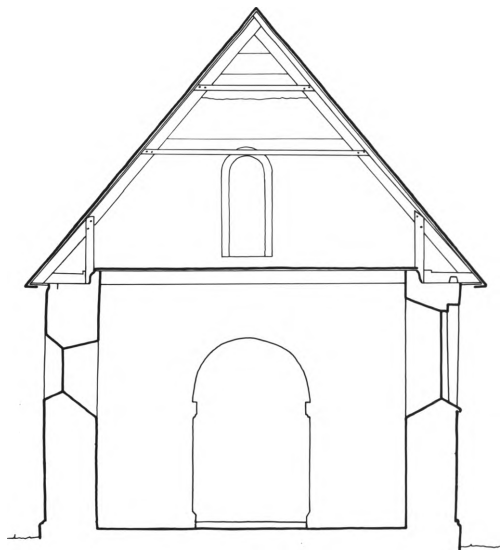

Fig. 3. Tværsnit 1:150 gennem skib, set mod øst. Målt af Henrik Jacobsen 1983. Tegnet af Marianne Nielsen 1988. - Querschnitt durch Schiff nach Osten.

Fig. 4. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1984. – *Südostansicht der Kirche.*

liggere er indsat i et smalt 6. skifte; vinduernes sålbænke er anbragt i 7. skifte og de tagformede dæksten i 10. skifte. – Bygningen er smal og langstrakt. Forholdet mellem kor og skib er omtrent 2:5, altså udgør det kvadratiske kor to syvendele af den samlede længde. Korets udvendige sider er formodentlig afsat som 24×24 fod (å ca. 28,3 cm). Korbuen er en trediedel af korets bredde, 8 fod, mens kragbåndene målt med samme enhed er 4 fod lange og 1 fod høje.¹³ – Indvendig

De to retkantede *døre* (fig. 5 og 7) har bygningssoklen som tærskel og sider af hjørnehuggede kvadre. Den tilmurede syddør, der siden 1886¹¹ står som en kvaderklædt blanding,¹⁴ er udvendig 104 cm bred; norddøren har formo-

dentlig haft en tilsvarende bredde, men er udvidet med ca. 20 cm. Syddøren dækkes af en uregelmæssig aftrappet overligger, smykket med et indhugget *tympanon* (fig. 43), hvis halvcirkulære felt udfyldes af tre afbrudte cirkelslag, et kors og rankeslyng.¹⁵ –

Norrdøren er retableret 1952 (arkitekt P. Riis Olsen i samarbejde med C. G. Schultz). Siderne, der siden udvidelsen havde stået i tegl, blev igen dækket af granitkvadre, og døren fik sin middelalderlige fløj tilbage (se inventar), og den tagformede overligger genanbragtes på sin gamle plads, efter at den uvist hvor længe havde ligget på kirkegården. Ved F. Uldalls besøg 1886 blev den benyttet som gravsten, og det er sandsynligvis i denne forbindelse, at der er indhugget to rektangulære felter og en mindre cirkel. Stenen må oprindeligt have været glat, kun forsynet

med nogle svage »fuger«, svarende til det omgivende kvaderstensmurværk.

Vinduer. Kirken har haft i alt ni vinduer, tre i koret, hvoraf det østre er cirkelformet, og tre i hver af skibets langmure. Fem af vinduerne er bevaret, og yderligere tre overliggere kendes. *Cirkelvinduet* (fig. 6c), midt i korgavlen, er udvendig dannet af to kvadre af samme form som vinduesoverliggerne. Åbningen kantes af en rundstav, svarende til vulsten eller halvsøjlerne i de øvrige vinduer. Den smalle lysning er tilmuret. Vinduerne i korets nordside og i skibet (fig. 6a, b, d) har alle sålbænksten, smigede sider af to skifter hjørnehuggede kvadre og tagformede overliggere. Udsmykningen varierer fra vindue til vindue, men det gennemgående motiv er en omløbende rundstav langs den udvendige kant. Denne kan i de lodrette sider have karakter af en art »halvsøjle« med hoved og fodstykke, kendetegnet ved deres små »øjne«. Korets nordvindue (fig. 6d) har en glat afdækning, mens rundstaven i det østre vindue i skibets nordside (fig. 6b) ender i en slags sløjfe. Rigest udformet er vinduet i skibets sydside (fig. 6a); her er staven ført hele vejen rundt, og fra bueslaget udgår et lille kors, flankeret af liljer.¹⁶ To

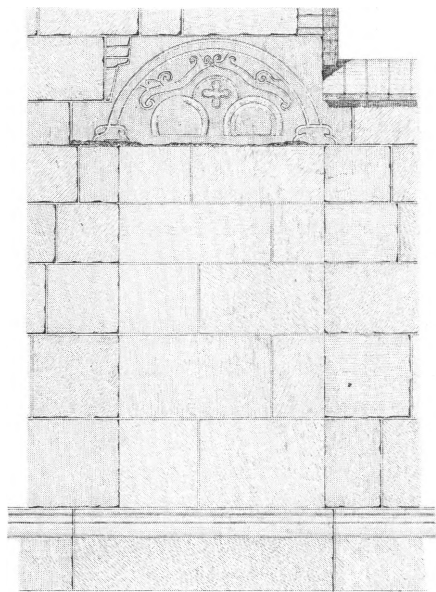

Fig. 5. Skibets syddør (s. 1681). Målt og tegnet af F. Uldall 1887. 1:40. — *Südeingang des Langhauses. Vermessen und gezeichnet 1887.*

overligger (fig. 8 og 9), indmuret i tårnets sydside, samt en *overligger (fig. 10) i Esbjerg Museum,¹⁷ er udformet på tilsvarende vis, men med stilliseret bladværk over bueslaget. I den sidste er sekundært indhugget årstallet »1836«, hvilket kan skyldes, at stenen – lige som norddørens overligger – en tid har tjent som gravminde. Side om side med de to vinduesoverligger i tårnet er indmuret to sålbænke, hvoraf den østre er glat, mens den vestre har rundstav. – Vinduerne, der blev opmålt og beskrevet af arkæologen F. Uldall 1887,¹⁸ er i deres udsmykning nært beslægtede med åbningerne i Vester Nykirke (s. 1714) og i nogen grad også Vester Starup (s. 1654).

Indre. Den harmonisk formede, runde korbue er sat af granitkvadre, nu rensat for puds og kalk, og har attisk profilerede *kragbånd* over en skråkantet sokkel (jfr. s. 1600, fig. 5). I søndre vange ca. 1 m over skråkanten findes nær det vestre hjørne to 3-4 cm dybe riller, henholdsvis 20×5 og 30×6 cm, der nærmest er at opfatte som huller til tværgående bomme. Under nordvæggens vindue er en 6 cm dyb niche, 91×74 cm. Både kor og skib har bevaret deres flade bjælkelofter med brædderne hvilende på oversiden (se tagværker).

Af de tre *gavlspidser* er korets udvendig beklædt med kvadre. Murværket består i øvrigt af små, rå og kløvede marksten samt ganske lidt sandal, muret i en fed kalkmørtel. I triumfgavlen, hvis øverste spids er fornyet, indgår en del granitafslag, måske en rest fra stenhuggerarbejdet. En gennembrudt dør midt i gavlen har murede sider af munkesten. Den øverste spids i skibets vestgavl er afbrudt i forbindelse med tårnbyggeriet.

Tagværket, af svært egetømmer, er muligvis det oprindelige. Der er seks spærfag over koret og 16 over skibet, alle med dobbelt lag hanebånd og korte stivere. Stregnumre i fagenes østside viser, at korets tagværk er sat om. I skibet er de gamle bjælker på plads, på nær den østre og vestre, der er udskiftet med fyrretømmer. Tagværket her er formodentlig lagt op i to omgange: de fem østre fag har bladede samlinger, de vestre fag tappede samlinger.

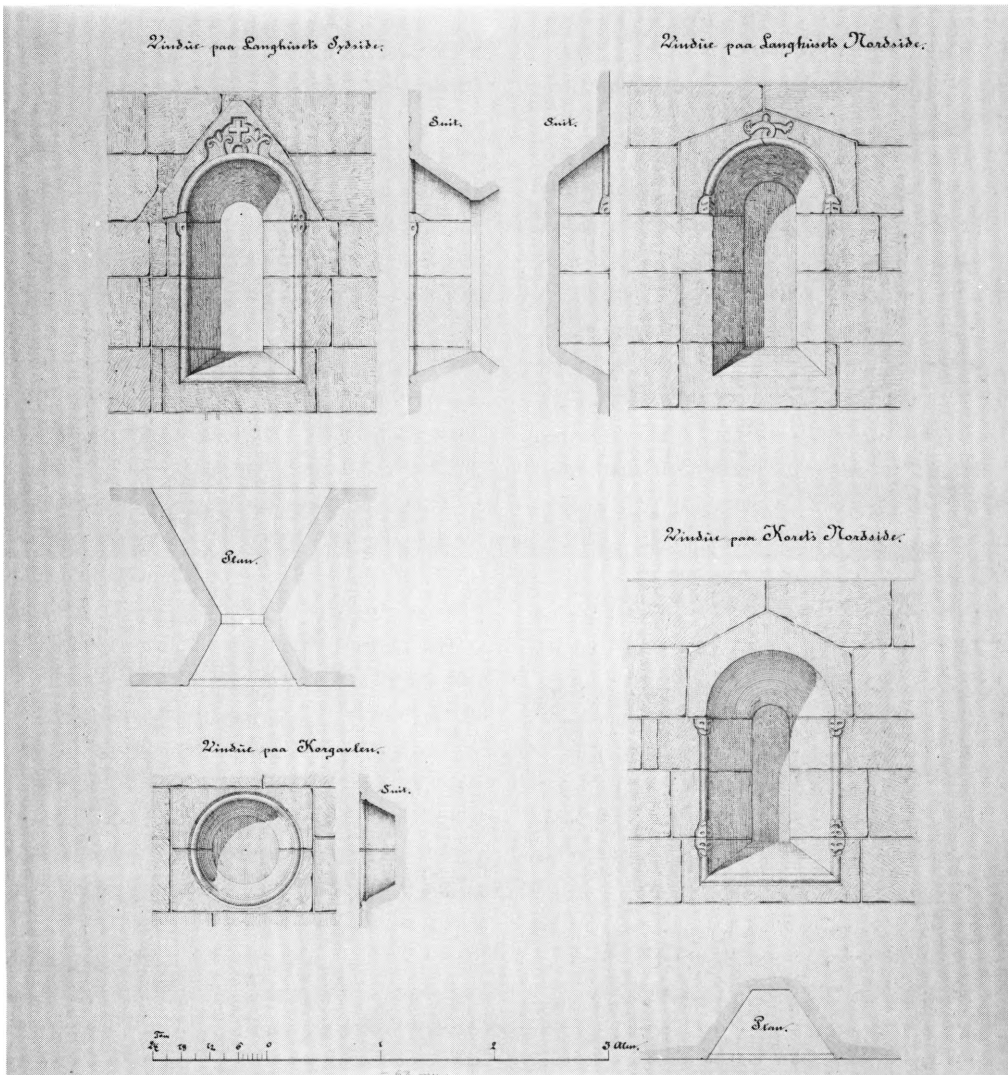

Fig. 6a-d. Romanske vinduer (s. 1682). a. Vindue i skibets sydside. b. Vindue i skibets nordside. c. Cirkelvindue i korets østgavl. d. Vindue i korets nordside. Målt og tegnet af F. Uldall 1887. 1:40. – *Romanische Fenster. a. Fenster in südlicher Langhauswand. b. Fenster in nördlicher Langhauswand. c. Rundfenster in östlichem Chorgiebel. d. Fenster in nördlicher Chorwand.*

De to *tilbygninger*, et tårn i vest og et lavt og bredt våbenhus foran skibets norddør, er begge af munkesten. Mens tårnet uden tvivl er kommet til henimod middelalderens slutning, kan *våbenhuset* på grund af sin særegne tagkonstruktion være ældre, måske senromansk. Murværket i det hvidtede og blytækte hus er dog uden daterende detaljer: gavlspidsen er ommuret med mindre teglsten, den retkantede dør er noget udvidet, og sidemurenes to rundbuede vinduer er muligvis først kommet til i forbindelse med

indsættelsen af støbte jernrammer i 1870'erne.¹¹ I gulvet ligger gule sten på fladen. *Murede* *†bænke*, vel en langs hver sidevæg, var nogle år forud for synet 1700 blevet »ødelagt og opbrudt af et afsindigt menneske« og ikke muret op igen.¹⁰ *Tagværket* med i alt fem spærfag har krumme stivere og hanebånd, en konstruktion, hvortil der findes flere paralleller blandt vestjyske tagværker, der nok må opfattes som romanske; dog er det usikkert, hvorlænge denne buede form var i brug.¹⁹ De groft afsavede spærsko er dele af de

oprindelige bindbjælker: våbenhuset har således ikke haft åben tagstol.²⁰ Det nuværende yngre bjælkelag, af fyrretræ, ligger 27 cm højere end det gamle.²¹ Loftet var ved kirkesynet 1700¹⁰ »ganske brøchen«, og 1791⁸ oplyses det, at våbenhuset var uden loft, hvilket dog kan betyde, at blot brædderne manglede, således som det ofte var tilfældet i Vestjylland. Et nyt loft blev lagt op 1841,¹¹ men om forhøjelsen er foretaget i den anledning eller senere, kan ikke afgøres. En tegning af H. B. Storck 1890 (fig. 42) viser sekundære bindbjælker i samme niveau som spærskoene, hvorimod en skitse af arkitekt H. A. I. Estrup fra samme år, der formodentlig har dannet forlæg for Storck, viser våbenhuset uden bjælker.

Tårnet, der tidligere var hvidtet, står siden 1897 i blank mur, helt igennem præget af en reparation og ommuring dette år under ledelse

Fig. 7. Skibets retablerede norddør, set fra våbenhuset (s. 1681), med middelalderlig dørfløj (s. 1700). NE fot. 1984. – *Rekonstruierter Nordeingang des Langhauses mit mittelalterlichem Türflügel. Blick von Vorhalle.*

af arkitekt A. T. Hagerup, Kolding.²² Kun i nord og øst er mindre partier af munkestensmurværket bevaret. Nederst indgår tre til fem skifter granitkvadre fra skibets gennembrudte vestgavl. I vest ses den profilerede sokkel, og i syd har man som nævnt indmuret fire romanske vinduessten.

Tårnrummet åbner sig mod skibet med en høj spids bue og dækkes af et samtidigt krydshvælv med kvartstens ribber. I de tre vægge er én stens dybe, spidsbuede spareblændinger. Rummet får lys gennem et spidsbuet, falset vindue i vest. Der er adgang til mellemstokværket via en spindeltrappe i tårnets nordside, hvis nedre dør er fladbuet og falset og anbragt i et højt, tvilling-spidsbuet spejl. I den højredrejede spindel er trinene nu dækket af cementpuds. Mellemstokværkets og klokkestokværkets syd- og vestside er indvendig ommuret med mindre sten ved en omfattende ældre reparation, sandsynligvis 1758 (se ndf.). Her er munkestensmurværket brudt ned til og med øverste trediedel af mellemstokværket. I østsiden er gammelt murværk bevaret til og med gavlspiden, hvorimod den øverste meter af nordmuren er ommuret. Vægplanet springer en sten tilbage i niveau med bunden af de fire fladbuede og falsede glamhuller. Gavltrekanterne prydes udvendig af tre spidsbuede blændinger (den midterste lidt større og med et vindue) på baggrund af et »tæppe« af savskifter. Blændingerne, der skyldes A. T. Hagerup, må være udført som en kopi af den gamle østgavl.

Revner og forskydninger i tårnets syd- og vestside nævnes allerede i synene 1668⁹ og 1700¹⁰. En større reparation må som nævnt være foretaget 1758, da kirkeejeren Tøger Reenberg Teilmann lod opsætte sine og sin hustru, Margrethe Benzons initialer med *†jernbogstaver* (versaler) på tårnets vestside: »TRT, MB, 1758«, ledsaget af hans latinske valgsprog »Suum cuique« (enhver sit),²³ som endnu kan ses på ægtefællernes epitaf i Vester Nykirke (s. 1739). Jerndragerne, der blev nedtaget 1897, svarer til lignende kirkeejermanifestationer, opsat af brødrene Morten og Andreas Charles Teilmann i Nørre Nebel kirke og i flere af kirkerne under Nørholm gods.

Tagbeklædning. Så langt tilbage de skriftlige kilder rækker, har kirken været tækket med bly. Af Anders Sørensen Vedels regnskabsbog 1586-87²⁴ fremgår det således, at kirkeværgerne, Morten Nielsen og Nis Ebbesen, købte bly for 17½ daler. Ifølge kirkesynet 1700¹⁰ var både kirke og tårn klædt med bly. En *blyplade* (fig. 12), nu ophængt i våbenhuset, bærer indskriften »TRT (Tøger Reenberg Teilmann) 1758«.

En *vinde* (fig. 11), fra ca. 1750-1850, er opsat i skibets loftsrum over de øverste hanebånd (mellem 4. og 5. fag fra vest). Den er af fyrretræ, 108 cm i diameter, og svarer nøje til et lignende hejseapparat i Vester Nykirke (se s. 1721). Vinden er sandsynligvis opsat, mens de to kirker havde fælles ejer. Den har formodentlig været brugt i forbindelse med kirkeloftets benyttelse som kornmagasin (jfr. Ansager s. 1567).

Vedligeholdelsesarbejdet omfattede i ældre tid navnlig tårnet, blytaget og trælofterne samt kirkegårdens hegn og indgange. Bygningen var brøstfældig efter svenskekrigene; ved et syn 1674²⁵ anslog man, at en nødvendig reparation ikke kunne foretages for under 170 slette daler, men kirken havde ingen penge i behold. Ifølge synet 1700¹⁰ var dele af loftet over kor og skib forrådnede, og også blytækket på tårn og kirke krævede reparation. Efter slægten Teilmanns overtagelse af kirken foretoges 1758²⁶ en omfattende *istandsættelse* (jfr. tårn og blyplade). I en kvader øverst i korets sydside er indhugget »1758« og »ODT (?)«, formentlig i forbindelse med omsætning af kvaderstensmurværket. Et søgsmål 1834 mod den mindreårige Frederik Teilmann for misligholdelse af kirken blev frafaldet, da de udsatte arbejder, vist først og fremmest på taget, var udført.²⁷ Som i flere andre af provstiets kirker (jfr. Øse og Næsbjerg) blev de indvendige vægflader i 1850'erne afhugget for kalk og puds »til de hårde sten«, hvorefter væggene blev pudset i jævne flader.¹¹ Tårnet blev som nævnt muret om 1897, og 1927 foretoges en istandsættelse ved arkitekt Aage Bugge, Varde, hvorunder bl.a. bræddelaget i koret blev fornyet (se ndf.).

1951-52 gennemførtes en *hovedrestauration* ved arkitekt P. Riis Olsen, Varde. Blytaget blev for-

Fig. 8-9. Romanske vinduesoverligger, indmuret i tårnet (s. 1682). NJP fot. 1988. – *Romanische Fensterstürze, im Turm eingemauert.*

Fig. 10. Romansk *vinduesoverligger, nu i Esbjerg Museum (s. 1682). Esbjerg Museum fot. 1989. – *Romanischer *Fenstersturz, jetzt im Museum von Esbjerg.*

Fig. 11. Vinde, fra 1750-1850, opsat i skibets loftsrum (s. 1685). – *Winde, Langhausdachboden.*

nyet og dele af kvaderstensmurværket omsat. Kirken fik elektrisk *opvarmning*, der indsattes nye vinduesrammer, lagdes nyt murstensgulv, og norddørens middelalderlige fløj blev genindsat på sin gamle plads. Ved en mindre restaurering 1983 fjernede man cementfugningen i sydsidens kvaderstensmurværk og fugede kvadrene med kalkmørtel.

Sydsidens *vinduer* er ændret og udvidet i den senere middelalder, senest ved tårnets opførelse.

Fig. 12. Blytavle, 1758, (s. 1685). NE fot. 1984. – *Bleytafel 1758.*

1791⁸ opregnes i alt seks (større) vinduer, formentlig de samme åbninger som stadig er i brug: nemlig fire i korets og skibets sydside, et i tårnet og et i skibets nordside. Vinduerne er udvendig fælsede og har indbyrdes noget afvigende runde buer. I 1860'erne indsattes støbejernsrammer,¹¹ der 1952 er afløst af vandrette vindjern og blyindfattede ruder.

Trælofterne står gråmalede med brædderne hvilende på bjælkernes overside. Indtil 1927 var korloftets brædder fæstnet på bjælkernes underside.¹²

Gulvet blev 1952 lagt med gule mursten på fladen og afløste et gulv af ottekantede, brændte fliser. Et ældre gulv af (røde?) mursten er nævnt 1791.⁸ Synet henstillede 1863, at der blev lagt bræddegulv inden for korsranken, 1882 under stolestaderne.¹¹

Kirken, der indvendig er hvidtet, står udvendig med blanke mure. Kun våbenhuset, det øverste skifte under murkronen samt de om-murede partier omkring vinduerne er hvidtede. Kalkspor i skibets nordmur, nu skjult bag våbenhuset, viser, at kvaderstensmurværket i middelalderen sandsynligvis har været hvidtet, men i hvilket omfang og hvor længe kan ikke afgøres. 1791 skriver præsten om kirken, at den er »bygget af hugne sten«; »fodstykket (soklen) er af net udhugne grå sten«.⁸ – Som en følge af den almindelige arkæologiske interesse blev granitkvadrene nederst i tårnet, i korgavlen samt indvendig omkring korbuen 1882¹¹ rensat for hvidtekalk, og det må ligeledes have været tidens glæde over tegl som materiale, der 1897 bevir-kede, at tårnet kom til at stå i blank mur.

INVENTAR

Oversigt. Af det righoldige inventar er ikke uvæsentlige dele fra middelalderen. Ældst er den romanske granitfont. En sjælden jernbunden dørfløj er formentlig fra 1300'rne ligesom klokken, mens den noget reducerede altertavle og alterstagerne stammer fra årtierne o. 1500. Senmiddelalderlige var endvidere en $\dagger$ sidealtertavle med den apokalyptiske madonna samt

Fig. 13. Indre set mod øst. NE fot. 1984. – *Innenansicht nach Osten.*

formentlig også et $\dagger$ sidealterbord og et $\dagger$ korbuekrucifiks.

1500'ernes ungrenæssance repræsenteres af de stærkt fornyede stolestader, pulpbrættet af en ($\dagger$)degnestol og altersølvet fra 1585-86, der efter svenskekrigene blev istandsat 1660 ved en testamentarisk gave fra den lokale Niels Thonnesen. Prædikestolen fra 1604 er signeret af snedkeren Mads Christensen Gamst med en hjælper, og et vestpulpitur, opsat 1642 af præsten Jørgen Jørgensen og hans hustru Maren Pedersdatter, har oprindelige malerier, der må tilskrives malerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?) i Ribe. Prædikestolens nuværende himmel er opsat 1777 af kirkeejeren Tøger Reenberg Teilmann og hans 2. hustru Sophie Amalie Gersdorff, mens en sygekalk er anskaffet o. 1855.

Inventarets *farvesætning* er i hovedsagen fra dette århundrede, afstemt ved istandsættelsen 1952, da pulpituremalerierne blev rensat for overmalinger, ligesom der på altertavlens predella afdækkes en staffering fra 1758. Tavlen i øvrigt står som prædikestolen med brogede farver, påført 1927 af malermester Kr. Nielsen fra Vejen. Nymalinger er foretaget 1758,

ved Tøger Reenberg Teilmann og hans 1. hustru Margrethe Benzon, 1849, da alt opmaledes »både smukt og med smag«, samt 1882, da egetræsmalingen gjorde sit indtog i kirkerummet.

Alterbordet er fra 1952, muret i munkestens, 178×113 cm, 113 cm højt, med bordplade af rødt marmor. På forsiden træder et latinsk kors i halvsten frem. Bordet er muret op mod korets østvæg. $\dagger$ *Alterborde*. 1791 omtales alterbordet som muret (middelalderligt?), med »træbord«,⁸ dvs. et panelværk uden om, der 1862 var af fyr.³ 1863 blev bordet flyttet omtrent trekvart alen tilbage mod væggen (og fornyet?).¹¹ Det fremtrådte inden fornyelsen 1952 uforholdsmæssigt smalt, idet tavlens predella fod ragede et pænt stykke ud over bordkanten både i nord og i syd (foto i NM2).

$\dagger$ *Sidealterbord*. Indtil 1952 hvilede prædikestolen delvist på en muret underbygning i skibets

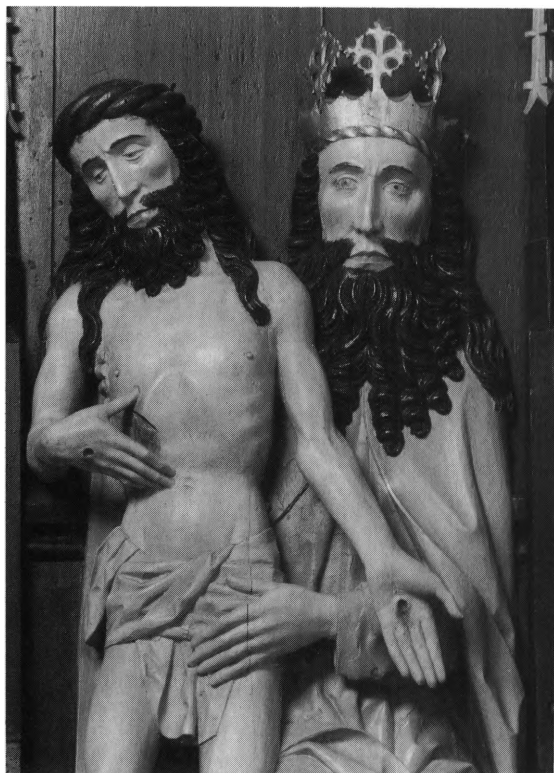

Fig. 14. Nådestolen, udsnit af altertavle, o. 1500 (s. 1688). NE fot. 1984. – *Altar, um 1500. Ausschnitt. Gnadenstuhl.*

sydøsthjørne, der må have været et bibeholdt middelalderligt sidealterbord (foto i NM2). I det hvidtede bord var nordligst udhugget et trin som tilpasning til prædikestolstrappen (dens øverste).

†*Alterklæder.* 1700 omtales alterklædet som gammelt,¹⁰ 1768 og 1791 var det af rødt fløj med guldkniplinger.²⁸ 1862 var alterbordet beklædt med sort fløj, og 1888 blev alterklædet fornyet i rødt plys med guldgalonier, dækkende alle bordets tre sider.³ Et klæde med guldkors kasseredes 1952.

Altertavle (fig. 15), o. 1500, en sengotisk fløjaltartavle, der slutter sig til den såkaldte »Imperialissimamesters« arbejde og har flere paralleller i amtet, bl.a. den gamle tavle fra Jerne (s. 984) og altertavlen i Henne (s. 1247).²⁹ Midtskabet er reduceret i bredden, vistnok 1758, så det nu kun rummer to storfigurer, Nådestolen (i syd) og Maria med barnet. I fløjene står de 12 apostle i to

rækker. Figurerne er anbragt under gennembrudte stavværksbaldakiner, og under dem er der profilindrammede fodfelter. Tavlen hviler på en bred predella med en lille låge til et gemme i syd.

Midtskabet, der oprindeligt må have været ca. 40 cm bredere, måler nu 173×117 cm, storfigurerne er 123 cm høje. Nådestolen (fig. 14) er på traditionel vis fremstillet som en tronstol, hvorpå Gudfader som en gammel konge fremholder sin forpinte søn i skikkelse af en smerdensmand, der fremviser sine vunder. Gruppen, der indrammes af stolens høje vanger med udskårne vandnæser og fialespir, er næsten identisk med fremstillingen på Henne-altertavlen. Det samme gælder Mariafiguren, der er skåret efter et hyppigt anvendt forlæg.³⁰ Maria, der bærer det nøgne, krølhårede barn på sin højre arm, har under en høj glat pande tunge øjenlåg og en lille spids mund. Ansigtet indrammes af langt bølget hår, der fra den store krone falder ned over en fodsid kappe, som holdes sammen af et spænde over brystet. Af midtskabets tre kølbuebaldakiner er nu kun to i behold samt ti cm af den tredje (i nord). Baldakinerne, der adskilles af små fialer, krones af krabbeblomster og har en hængefrise af fiskeblærer. Midtbaldakinen er efter sædvane bredest, da den har skullet fremhæve tavlens hovedmotiv, utvivlsomt Nådestolen. Mariafiguren må oprindeligt have stået under den nordre (fjernede) baldakin, mens en tredje, nu forsvunden, storfigur må have haft plads i syd (kirkens værnehelgen?).

Sidefløjenes 53 cm høje apostelfigurer står under baldakiner med korsblomster og fiskeblærer; i den øvre række er baldakinernes underdel rekonstrueret ved en istandsættelse 1952. Apostlene, der bortset fra Johannes og Mattæus (nr. 8 og 11) har skæg, er barfodede, iført lange kjortler og kapper, der falder i store knækkede folder. De fleste bærer bøger og attributter, der dog til dels er forbyttede og langt fra overalt stemmer med de påmalede (sekundære) navne i fodfelterne. Apostlene anføres her under det påmalede navn begyndende i nordfløjens øvre række: 1) »S. Petrus« med skaldepande, åben bog i venstre hånd, en stor nøgle i den højre. 2)

Fig. 15. Altertavle, o. 1500 (s. 1688). NE fot. 1984. – Altar, um 1500.

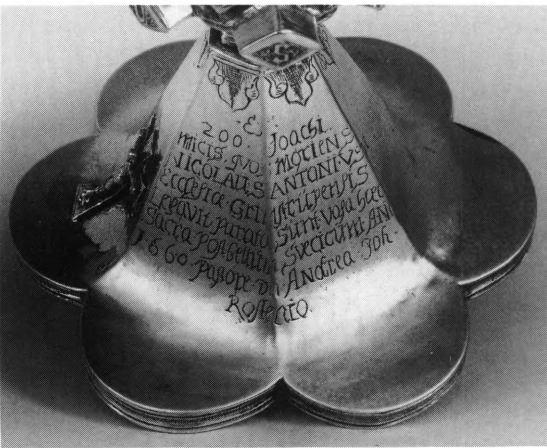
Kaldt »S. Jacobus minor« (Jakob den yngre), men med hellebard (Judas Taddæus' attribut) i venstre hånd, en åben bog i højre. 3) »S. Simon« med hat og en stor sav i højre hånd. 4) Kaldt »S. Philippus«, men med sværd (Paulus' attribut) i venstre hånd, en lukket bog holdt bag kappen i den højre. 5) Kaldt »S. Jacobus maior« (Jakob den ældre, jfr. nr. 7). Figuren bærer en bogpose i venstre hånd, i den højre en lille (nyere?) stav. 6) »S. Bartholomæus« med kniven i venstre hånd, en bog under den uanatomisk lange højre arm. 7) Kaldt »S. Thomas«, men figuren er Jakob den ældre i pilgrimsdragt – med muslingeskal på hatten, vandringsstav i venstre hånd og den højre stukket ind under kappelningen. 8) »S. Johannes«, gørende korsets tegn

over kalken. 9) »S. Andreas« med lukket bog i højre hånd; venstre arm er afbrudt og har nu fået fæstnet et lille nyt skråkors til stumpen. 10) »S. Mathæus«, tænksomt bladende i bogen. 11) »S. Judas Thadæus« med bog i højre hånd, i den venstre køllen støttende mod jorden. 12) »S. Mathias« med lukket bog i venstre hånd, en stor økse i den højre.

Tavlens farver er hovedsagelig malermester Kr. Nielsens fra 1927, udført delvis som opmaling af en staffing fra 1758, hvoraf predellaens indskrift og våbenskjolde er i behold. Dominerende er en lys blå, som bl.a. ses på storfigurernes dragter, skabenes bund er mørkeblå, rammeværket rødt med grå lister. Karnationen er hvidlig, håret mørkebrunt, apostlenes dragter

Fig. 16-17. 16. Alterkalk, 1585-86 (s. 1691), ifølge indskrift istandsat efter svenskekrigen 1660 for penge testamenteret af Niels Thonnesen. 17. Udsnit af foden med indskrift. NE fot. 1984. – 16. Kelch, 1585-86. *Instandsetzung 1660, laut Inschrift eine testamentarische Stiftung des Niels Thonnesen nach dem Krieg gegen Schweden.* 17. *Ausschnitt. Fuss mit Gedenkinschrift.*

røde, brune, blå og grønne. Attributterne er forgyldte ligesom fodfelternes indskrifter, der er i versaler på sort bund. Foruden de nævnte apostelnavne i fløjene læses i midtskabets fodfelt: »Han er en Forsoning for vore Synder. 1 Johs: 2,2«. På predellaen ses yderst våben for kirkeejeren Tøger Reenberg Teilmann (i nord) og hans 1. hustru Margrethe Benzon, til erindring om istandsættelsen 1758. Mellem skjoldene, der omgives af blåt rocailleværk, er nadverindstiftelsesordene anført i gul skriveskrift på sort bund: »Vor Herre Jesus Christus i den Nat...« (1 Kor. 11,23-25). Indskriften er fremdraget 1952 samtidig med, at våbenskjoldene rensedes for overmalinger.

Af tavlens oprindelige staffing anes nu kun enkelte kridtgrundsrester under overmalingerne, og fløjenes bagsider er afrenset til træet uden rester af de middelalderlige malerier. Tavlen omtales 1700 som et »gammelt udhugget arbejde«. ¹⁰ Midtskabets reducering og fjernelsen af dets tredje storfigur skete formentlig 1758 og var i hvert fald foretaget 1768, da en indberetning kun nævner de to bevarede storfigurer i midtskabet. ²⁶ Tøger Reenberg Teilmanns nymaling af tavlen i rokokostil 1758 udførtes øjensynligt af samme maler som de særprægede salmenummertavler i Vester Nykirke (s. 1738), der ligeledes bærer hans og Margrete Benzons våbner. Af sognepræsten Holger Nielsen Olivarius' beskrivelse 1791 fremgår, at tavlen ved den nylige restaurering var blevet påført ordene: »Gaaer ude i ald Verden, og prædicer Evangelium for alle Creature«; Nædestolens Gudfader opfattede præsten som Josef af Arimathæa! ³¹ 1849 blev tavlen opmalet, ¹¹ vistnok med de samme naive skyer på bagklædningen som ved den få år senere opmaling af tavlen i Vester Starup (s. 1664 med fig. 16). Sådanne skyer fandtes i hvert fald efter Kr. Nielsens opmaling af tavlen 1927, ligesom en indskrift i hvid skriveskrift på predellaen: »Hvert Menneske prøve sig selv ...« (1 Kor. 11,28). Den blev fjernet til fordel for den underliggende fra 1777 ved den seneste istandsættelse af tavlen 1952, der endvidere omfattede en udbedring og afstemning af den øvrige bemaling.

†*Sidealtertavle*, senmiddelalderlig, med figur af Maria med barnet. Ifølge præstens beskrivelse 1791 var Mariabilledet i fuld legemsstørrelse med barnet på armen, solstråler om hovedet (strålekrans) og månen under fødderne som beskrevet i Åb. 12,1. Billedet stod i et »Futtermal af Træ« (dvs. i sit alterskab) ved prædikestolsopgangen, men var nogle år tidligere flyttet fra en plads lige over for ved nordsiden³¹ – måske den middelalderlige ved triumfvæggen, hvor Mariaaltret hyppigt havde sin plads. Bevarede sidealterfigurer af Maria som den apokalyptiske madonna kan nævnes i Janderup, hvor skabet er delvist bevaret (s. 1047), i Lunde (s. 1117) samt i Vejrup (Gørding herred).

Altersølvet er anskaffet 1585-86 og istandsat 1660 for penge testamenteret af Niels Thonnesen, øjensynligt efter at have lidt overlast under svenskekrigene. *Kalken* (fig. 16-17), hvis bæger er fornyet, er 20 cm høj. Foden er sekstunget med høj standkant, der ledsages af profilering og en lille graveret zig-zag-bort. Et støbt, 3 cm højt, krucifiks er pånittet en af tungerne, der er drevet stejlt op imod de sekssidede skaftled. Ved overgangen til skaftet har foden en graveret krans af blade, der måske stammer fra istandsættelsen 1660, som mindes i en graveret latinsk indskrift (versaler og kursiv) fordelt på to af tungerne (fig. 17): »E[x]/ 200 Joachi/micis qvos moriens/ Nicolaus Antoni vsvi/ Ecclesiae Grimstrupensis/ legavit, parata sunt Vasa hæc/ sacra post Bellum Svecicum An(n)o/ 1660. Pastore D(omi)n(o) Andrea Joh(anni)/ Rostenio« (For 200 Joachimsdalere, som Niels Thonnesen på sit dødsleje skænkede til brug for Grimstrup kirke, er disse hellige kar istandsat efter svenskekrigen år 1660, da Anders Hansen Roest var sognepræst). Knoppen er gotisk i formen, sekstunget med graverede stavværksvinduer på tungerne og mellemfaldende rudebosser. Disse har hver en graveret minuskel (på skraveret bund), til sammen dannende navnet »Ihecu«. Nyere svejftet bæger med hældetud. På fodens underside er med skriveskrift indprikket: »Weger 40 lod 1 q«. Den sammenhørende *disk* (fig. 18), tv. 15 cm, er meget flad, med et graveret, cirkelindskrevet malteserkors på fanen; disken er stærkt bulet.

Fig. 18. Alterdisk, 1585-86 (s. 1691). NE fot. 1984. – *Patene*, 1585-86.

Fig. 19. Alterstage, o. 1500 (s. 1692). NE fot. 1984. – *Altarleuchter*, o. 1500.

Ifølge sysselprovsten Anders Sørensen Vedels regnskabsbog anskaffede Grimstrup kirke 1585-86 en ny kalk, utvivlsomt den eksisterende.³² Altersølvets behov for reparation 1660 (og diskens buler?) skyldes velsagtens, at det havde været nedgravet eller taget af ryttere (og tilbagekøbt?). De 200 daler til reparationen gav Niels Thonnesen ifølge kirkebogen ved sin død nytårsdag 1660 af angere over at have slået en svensk soldat ihjel i Ravnø mose i Vester Nykirke sogn.³³ Kalkens indskrift gengives i præsteindberetningerne 1768²⁶ og 1791.³¹ En forgyldning af disken omtales 1903³, måske er det ved samme lejlighed, kalken har fået sit nye bæger.

En *oblateske* i sort porcelæn med guld Kors fra Bing og Grøndahl er anskaffet 1862.¹¹ †*Alterkander*. 1844 anskaffedes en vinkande af blik,¹¹ og 1862 omtales en kande svarende til oblatesken.³

Sygekalk (fig. 39), o. 1855, bægerformet, 10 cm høj. På fodens underside et uidentificeret mestermærke (fig. 40), kvadratisk med versalerne »mfg« under en fugl. 1854 ønskedes kalk og disk til sygeberettelse anskaffet af Grimstrup

og Årre kirkes ejer.³⁴ Sættet må være købt kort efter, og †*disken* siden forsvundet.

Alterstager (fig. 19), gotiske fra o. 1500, ikke meget forskellige fra Ølgod kirkes og en række andre i amtet (s. 1538). Stagerne er 40 cm høje, fodskålen aftrappet og profileret, hvilende på tre fødder i form af løvepoter. Cylinderskafte med skarprygget midtring og to tilsvarende, lidt enklere, led ved overgangen til skålene. Lyse-skålen svarer nogenlunde til fodskålen, lysetor-nene er fornyet i jern med to grene, der må have baret sidepiber (jfr. alterstagerne i Ål, s. 1285 med fig. 14). Messingstagerne nævnes tidligst 1700.¹⁰ To *syvstager* bærer påskriften: »R. K. Brandstrup«, efterfulgt af henholdsvis en henvisning til Joh. 12, 35-36 og datoen »1908 den 16de August«.

†*Messehagler*. 1700 var haglen af rødt fløj med guldkniplinger,¹⁰ ligeledes 1791, da der endvi-dere omtales et kors af brede guldgalonier på bagsiden.³¹ 1829 manglede haglen,¹¹ 1862 var den af rødt fløj med guldkors og -kantning, og 1882 anskaffedes en ny af silkefløj med borter og kors af ægte guldbrokade.³

Alterskranke, 1952, femsidet med støbejerns-gitter (kors og stjerner) bærende en håndliste og hylde i lyst træ. Knæfald i gule mursten med betræk i lyst læder. †*Alterskranker*. 1862 var knæ-faldet omkring rækværket betrukket med sort voksduk.³ 1863 indrettedes et nyt ovalt knæfald med drejede balustre, der året efter blev gjort bredere og malet.³

Døbefont (jfr. fig. 27), romansk af grålig granit, noget ophugget i ny tid, højde 85 cm, kum-mens tv. 83 cm. Fonten er en variant af den glatkummede vestjyske type (Mackeprang: Dø-befonte, s. 174), især beslægtet med Lydum-fon-ten (s. 1228). Den uforholdsmæssigt lille fod, der er delvist skjult under gulvet, har en meget enkel baseform, idet hjørnerne simpelt hen er affasede i buet form med to små afsæt. Kummen har nederst en lille skarprygget vulst og ved overgangen til den næsten lodrette side et for-sænket bånd. Mundingsprofilen er en afart af den attiske, idet den øvre rundstav er erstattet af platte, den nedre fordoblet. Kummens fordyb-ning er stor og halvkugleformet.

Fig. 20a-b. Prædikestol, 1604, relieffigurer på postamentfremspringene (s. 1696). a. Geometrien? b. Musikken eller Kalliope? NE fot. 1984. — *Kanzel*, 1604. *Sockelvorsprünge mit Relieffiguren*. a. *Die Geometrie?* b. *Die Musik oder Kalliope?*

Fig. 21. Prædikestol, opsat 1604 på foranledning af præsten Jørgen Jørgensen, signeret af snedker Mads Christensen Gamst og en hjælper (s. 1695). NE fot. 1984. – Kanzel, errichtet 1604 auf Veranlassung des Pfarrers Jørgen Jørgensen. Signatur des Tischlers Mads Christensen Gamst und eines Mitarbeiters.

Fig. 22-24. Prædikestol 1604, udsnit (s. 1695). 22. Kvindeherme. 23. Prædikestolsfelt, Bebudelsen. 24. Prædikestolsfelt, Omskærelsen. NE fot. 1984. — *Kanzel, 1604. Ausschnitte. 22. Weibliche Herme. 23. Kanzelfeld, Verkündigung. 24. Kanzelfeld, Beschneidung Christi.*

1862 oplyses det, at fonten var uden indskrift,³ og 1873 bemærkede Helms, at foden for størstedelen var skjult under kirkegulvet. 1882 blev fonten afvasket for maling, og 1889 ønskedes den flyttet hen midt for korbuen og hævet, så den blev synlig i hele sin højde. Flytningen skete 1892, da fonten blev opsat med foden seks tommer i jorden ud for den forreste stol i kvindesiden.³⁵ Siden 1952 i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad, 1848, af messing, tv. 62 cm, med glat afrundet skål og fane, der er udvidet i ny tid. Det oprindelige fad måler 51 cm i tv. Straks efter købet 1848 konstateredes det ny dåbsfad for lille til fonten og ønskedes forsynet med »en hel rand«.¹¹ Kirken savnede 1791 dåbsfad,³¹ en mangel, der påtaltes 1831 og 1844.¹¹

Dåbskander. 1) Nyere i messing, 31 cm høj, med kors på låg og korpus. Under bunden læ-

ses: »Skænket af Johanne Guldager Hjerrild. Frederik Bruun – Varde«. 2) 1893,³ af tin, 31 cm høj, svarende til bl.a. Hodde kirkes (s. 1481).

†*Fontelåg*. 1700 omtales låget til fonten som »gammel og brucken«¹⁰, 1791 kaldes det ringe.³¹ Låget fandtes endnu 1842.¹¹

†*Vievandskar?* 1791 nævner sognepræsten, at der i våbenhuset uden for kirkedøren stod »en fod af sten til vievandskar«.³¹

†*Korbuekrucifiks*. 1791 oplyser Holger Nielsen Olivarius, at der i korsdøren (korbuen) skulle have været et krucifiks »med begge røvere«, men at det for nogle år siden var taget bort, da det var meget forfaldent.³¹ Røvere hører ikke normalt til middelalderlige korbuekrucifikser, og det er derfor tænkeligt, at det i virkeligheden er krucifiksets sidefigurer, man har haft i erindring i sognet.

Prædikestol (fig. 21), opsat 1604 på foranledning af præsten Jørgen Jørgensen, et signeret arbejde fra Mads Christensen Gamsts værksted, især beslægtet med hans prædikestol fra 1618 i annekskirken Årre. Den smukt komponerede prædikestol består af fire arkadefag, der på hjørnerne flankeres af fritstående, korintiske kvindefigurer (fig. 22), som synes skåret efter Hans Vredeman de Vries.³⁶ Hermerne står foran æggestavsindrammede højfyldinger med rulleværk. Felternes arkadebuer bæres af kannelerede pilastre med bosseprydet plint og profilkapitel. Bueslaget har tungekant og ledsages af to perlestave, hvorimellem der løber en bort med vekselvis kugle- og diamantbosser. I sviklerne sidder to luftigt klædte kvindefigurer, henholdsvis med bog og sværd, og sætter en stor krone over arkadefelterne. Disse rummer fire scener fra Kristi barndomshistorie, af hvilke de tre første (nr. 1-3) er skåret efter samme forlæg som i Årre. Til motiverne, der alle krones af små engle med symboler i hænderne, slutter sig reliefversalindskrifter i de tilhørende postamentfelter. Fra opgangen ses: 1) (Fig. 23) Bebudelsen. Maria sidder ved sin pult halvt vendt imod den kæmpestore Gabriel, der kommer ind fra højre med en stav i venstre hånd, den højre hævet til hilsen. Herover svæver Helligåndsdue, som de to engle foroven peger på, mens de mellem sig holder et Jesumonogram: »Dv skalt føde/ en Søn hand/ skal kaldis Iesvs«. 2) Jesu fødsel. Maria (til venstre) og Josef sidder med hænderne bevæget imod brystet, idet de betragter barnet, der ligger imellem dem, udstrakt og nøgen på et klæde, som Maria griber fat i. Bag den lille knæler en engel i bøn, og bag Maria ses oksen og æslet, den sidste med sadel på. Englene foroven holder et Jesumonogram og en frugtkurv imellem sig: »It Barn er os/ fød en Søn er/ os gifven«. 3) (Fig. 24) Omskærelsen, som vanligt fremstillet næsten som en dåbsscene. Barnet holdes over en font frem for den siddende ypperstepræst, der fører kniven. Bagved står forældrene og ved siderne to bifigurer med lys. Øverst løfter englene en sejrskrans: »Der Barnet skvl/le omskeris blef/ hand kaldit Iesvs«. 4) Kongernes tilbedelse. Maria sidder til venstre

Fig. 25. Prædikestolshimmel, 1777, opsat af Tøger Reenberg Teilmann og Sophie Amalie Gersdorff (s. 1696). NE fot. 1984. – *Schalldeckel*, 1777.

med det nøgne barn stående på skødet vendt mod Kasper, den forreste konge. Han er vist knælende med sværd ved siden; den ene hånd rækker han frem mod barnet, den anden støtter mod en pokal (eller krone?), han har sat på jorden foran. Bag Kasper står Melchior og Baltazar med pokaler, og i baggrunden til venstre anes Josef; til højre en engel. Øverst løfter englene Bethlehemsstjernen: »De ofrede han/nem Gvld Røgel/se oc Myrrha«. På rammeværket under de to sidste felter ses reliefskærne initialer, der må opfattes som snedkersignaturer: »MCS« for Mads Christensen snedker (fig. 21) og »CM SR«, vel Christen Madsen snedker (en søn af Mads Christensen?).

Postamentfelterne flankeres af fremspring, der på siderne har æggestavsindrammede fyldinger – de midterste med løvehoveder, som bærer ring i flaben. Fremspringenes forsider har på baggrund af enkelt rulleværk små stående kvindefigurer i lange gevandter, der må opfattes som et udvalg af musen eller frie kunster. Fra opgangen ses: 1) Frontal, tilsyneladende argumenterende, idet hun med højre hånds fingre griber om den bøjede venstre arms sænkede og udstrakte pegefingre. Dialektikken? 2) Let vendt imod venstre, med delvis blottet bryst, i venstre hånd en genstand, som nærmest har form som

en kraftig pil (?). 3) Med tækkeligt klæde over hovedet, højre hånd hævet velsignende, i den venstre måske en bogrulle eller en stav. Retorikken, Grammatikken eller Kleio? 4) (Fig. 20a) med passer i venstre hånd. Geometrien? 5) (Fig. 20b) spillende på lut. Musikken eller Kaliope?³⁷ Frisen har i felterne englehoved i kartouche, dens fremspring æggestavsindrammede fyldinger, der – bortset fra fremspringet nærmest opgangen – prydes af løvehoveder som postamentets. Under postamentfremspringene er fæstnet rundkindede kvindehoveder, og den svejede underbaldakin, der har æggestavslister i stødene og ender i et tandsnitled og en stor hænggekugle, prydes foroven af en omløbende (delvis fornyet) buefrise med treblade. Et tandsnit ledsager krongesimsen, hvis fornyede dækplade

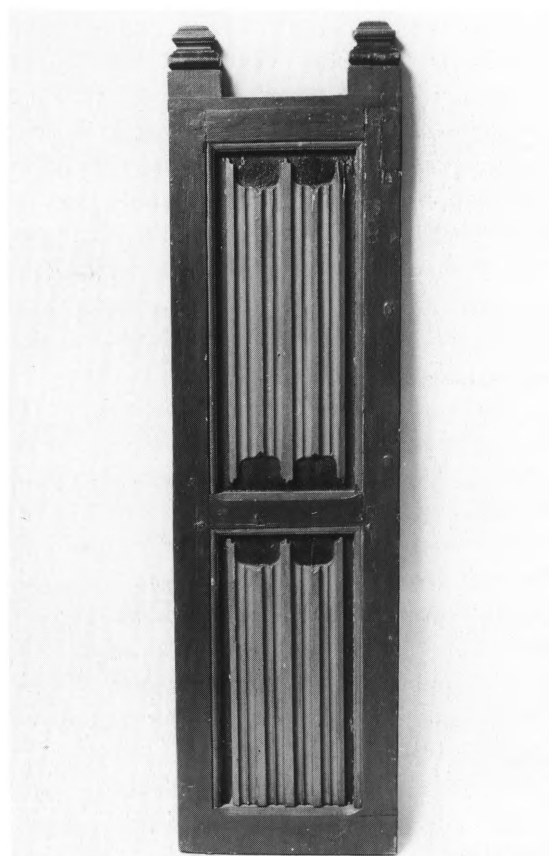

Fig. 26. *Stolegavl, o. 1580 (s. 1698). I Esbjerg Museum. NE fot. 1983. – *Wange, um 1580. Im Museum von Esbjerg.

i blankt træ er fra istandsættelsen 1952 ligesom den murede trappe.

Prædikestolen er opsat i skibets sydøsthjørne under en *himmel* (fig. 25) i landlig rokokostil, bekostet af kirkeejeren 1777. Den er fæstnet til sydvæggen og har ud mod kirkerummet fem fag. Frisen er glat, brudt på hjørnerne af klumpede englehoveder; hængestykkerne udgøres af gennembrudt bladværk med tilsvarende hoveder, topstykkerne af høje rocailler, hvorfra et lille blad løber ned over den konkavt udkravede gesims. På hjørnerne flankeres topstykkerne af egenartede spir, og fra kasetteloftet hænger en bastant Helligåndsdue ned.

Prædikestolens brogede bemaling med en del forgyldning er i hovedsagen fra 1927, let afstemt ved istandsættelsen 1952. Fremtrædende er en mørkrød farve og en grå, som gennemgående dækker skæringerne. De står i felterne på blå bund, postamentindskrifterne forgyldte på sort bund. På rammestykket under det sydligste felt læses: »Malet anno 1927 15/12 af Kr. Nielsen, Veien, for kr. 500. Arkitekt Aage Bugge, Varde«, på himlens inderside: »Anno 1777 T.R. Teilmann og Frue S. A. v. Gersdorf«.

Prædikestolens plads er utvivlsomt den gamle i skibets sydøsthjørne, hvor den frem til 1952 var opsat delvis hvilende på et muret middelalderligt sidealterbord (jfr. ovf.). Endnu midt i 1700'erne læstes årstallet »1604« på prædikestolen,³⁸ formentlig på opgangen eller på den 1777 nedtagne *†himmel*, der bar indskrifterne: »Giv Agt paa dig selv og paa Lærdommen, naar du gör dette, skal du frelse dig selv og Dem som høre dig« (1 Tim, 4,16) samt »Gratia Gratiam Gignit« (nåde avler nåde). Det latinske valg-sprogs forbogstaver skal have spillet på navnet Georgius Georgii Grimstrupius, Jørgen Jørgensen Grimstrup,³¹ der var præst fra 1584 til 1618, og som i sit dødsår lod opsætte en tilsvarende prædikestol i annekskirken Årre.

Prædikestolens mester, der øjensynligt har haft en hjælper (en søn?) og som på stolen i Årre har signeret sig »Matz Christensen Gamst«, boede 1618 i Revsinghoved i Gesten sogn (Anst hrd.), nær byen Gamst (Anst sogn), som han havde navn af.³⁹ Årsagen til himlens fornyelse

Fig. 27. Indre set mod vest. NE fot. 1984. – *Innenansicht nach Westen.*

1777 skal have været, at kirkeejeren fandt den gamle for stor i forhold til stolen.³¹ Ved samme lejlighed gjordes en ny opgang med enkelt fyldingspanel, ligesom prædikestolen må være blevet nymalet. 1845 ønskedes den understøttet, og 1849 blev den som det øvrige inventar opmalet »både smukt og med smag«¹¹ i lyse farver, der bibeholdtes til påførelsen af de nuværende 1927. Istandsættelsen 1952 omfattede foruden en afstemning af farverne en unødvendig fjernelse af prædikestolens middelalderlige underbygning samt fornyelse af opgangen fra 1777.

Stolestaderne er i deres kerne fra o. 1580, men stærkt fornyede 1928, da de nuværende bænke med let skrå fyldingsryglæn kom til. Gavlene er som vanligt formet som et rammeværk med to fyldinger og profilerede småspir, de sidste rekonstruerede 1928. Højden er nu 103 cm, de to forreste gavle er dog 112 cm høje og lidt bredere end de øvrige (Endrupholms stole? jfr. ndf.). Fyldingerne rummer enkelt foldeværk, der på de to forreste gavle er kantet af lister med tovsnoing. En gavl, nu anvendt på en nyere bæk i tårnrummet, afviger ved at have to rombefyldinger med roset, overfyldingen endvidere lidt bladværk. På dens øvre rammestykke er indskåret initialerne »I.I.G.«, formentlig for Jørgen Jørgensen Grimstrup.⁴⁰ Stolepanelerne er fra 1928, bemalingen fra 1952 i gråt, lysgrønt og en rød tone, der danner bund for fyldingernes grå foldeværk. En **stolegavl* (fig. 26), der siden 1953 er deponeret i Esbjerg Museum (inv.

nr. 199/1953) har bemaling fra 1928, mørkbrunt rammeværk, rødbrunt foldeværk på blå bund samt grå lister.

1700 behøvede stolene her og der hjælp; i tårnrummet manglede et stade såvel som et på pulpituret, hvor tre bænke endvidere havde mistet deres »hviletræer« (ryglægter).¹⁰ 1768 havde kirken 16 mands- og 15 kvindestole med hver fem pladser, 10 kvindestole med to pladser samt på pulpituret 5 mandsstole hver med fem à seks pladser;²⁶ et tal, der 1791 var øget med tre stader. Til Endrupholm hørte da en mands- og en kvindestol (de forreste?), og på præstekonens *†*stol i koret læstes navnet »Giertrud Jørgens« (jfr. *†*mindetavle).³¹ Præstefamiliens stol var flyttet til skibets nordside 1862, da den omtales som lukket (dvs. med låge).³ Samme år fik alle kvindestolene rygstød, 1877 udskiftedes mand-folkestolenes ryglægter med rigtige rygstød »ligesom fruentimmerstolenes«, og 1882 blev staderne malet med lys egetræsfarve.¹¹ I forbindelse med disse arbejder må bænkene være blevet udskiftet, ligesom renæssancegavlene fik deres gamle spir afsavet og erstattet med små lave gavlspidser, der ses på ældre interiørbilleder til-lige med en del stolepanel af renæssancetype (jfr. fig. 30). Efter en nymaling 1928 fik staderne ved restaureringen 1952 deres nuværende fremtræden.

En *†*præste- og skriftestol, formentlig fra renæssancetiden, stod 1791 i korets nordøsthjørne. Den blev dette år gjort større, så der kunne sidde 4-5 personer i den. Videre oplyser præsten, at der fra skriftestolen bag alteret og hen til degnestolen (syd for alteret) fandtes »et Rør eller indsluttet Rende af Træ med et Hul paa den ene Ende og en liden Laage paa den anden, men hvortil den er brugt, om til at tale igiennem, at Menigheden ey skulle høre det, kan jeg ey sige«.³¹ 1862 omtales skriftestolen som en stol og et kateder til præsten. 1903 blev den omgivet med en skranke af træ (en fornyelse af panelvæggene?),³ hvorefter den fremtrådte som et aflukke bag høje panelvægge (jfr. fig. 30). Kaseret 1952.

Af en (*†*)degnestol fra o. 1575 er bevaret pultbrættet, 47×163 cm, hvis blanke egetræ har utal-

Fig. 28. Indristninger i pultbræt fra (*†*)degnestol, o. 1575 (s. 1699). NE fot. 1984. – *Ritze im Pultbrett eines (*†*)Küsterstuhls, um 1575.*

Fig. 29a-b. Dørfloj, middelalderlig, tilstand før restaurering 1952 (s. 1700). a. Forside med jernbeslag, b. Bagside. LL fot. 1949. – *Türflügel, mittelalterlich, Zustand vor der Restaurierung 1952. a. Vorderseite mit Eisenbeschlage, b. Rückseite.*

lige indristede initialer, navne, bomærker og årstal, foruden en fantasifuld indskåret kirkebygning (fig. 28). Degnestolen, der stod i korets sydøsthjørne som pendant til præste- og skriftestolen i nord, bar våben (tre roser) for Christen Lange til Bramminge (†1603), vistnok fordi han da havde kirketienden i fæste.⁴¹ Præsten Holger Nielsen Olivarius, der 1791 beskrev et særegnet »kommunikationssystem« mellem præstens og degnens stole (jfr. ovf.), opfattede våbnet som biskop Ivar Munks, hvilket skyldtes forklaring af tegnemester Abildgaard, »der for nogle Aar siden reyste om for at opdage Antiquiteter«.³¹ 1862 var den gamle degnestol blevet afløst af en ny og hensat i tårnrummet, hvor kun

pultbrættet var tilbage 1910;³ det er nu ophængt på tårnrummets nordvæg. Blandt brættets mange indristninger, som allerede pastor Olivarius fæstnede sig ved og forklarede som »Disciple fra Varde, der var Løbedegne« (jfr. s. 872, 1484),³¹ er den ældste daterede vistnok »Per lør(e)n)s Brøndvm 1576 de(n) 22 Mai«. De fleste navne og årstal er fra perioden o. 1630-50, hvor kniven bl.a. har været ført 1634, 1635 og 1637 af degnen Anders Hansen Roest, der siden blev præst i sognet (jfr. altersølv).⁴² En †degnestol, der 1862 havde afløst ovenstående i korets sydøsthjørne, blev borttaget 1903.³

I koret er et lille vægskab fra 1928, gråmalet med røde lister. 1888 anskaffedes et smalt †skab

Fig. 30. Indre set mod øst o. 1900. Fot. i NM2. – Innenansicht um 1900.

til kirkens messeklæder i korets sydvesthjørne.³

En nyere *pengebøsse* af messing med kors er opsat ved indgangen. En *†pengetavle* omtales 1791.⁸

Dørfløj (fig. 7, 29a-b), mellem skib og våbenhus, middelalderlig, rigt jernbeslået, svarende til fløje fra Årre kirke (i NM2), i Sneum og i Hjortlund (Ribe hrd.). Den er sammensat af to kraftige, 5 cm tykke, egeplanker (206×116 cm), samlet på bagsiden (fig. 29b) med to let tilspidsende revler, der er indfældet i fortykkelser foroven og forneden på dørplankerne og fornaglet. Forsidens smedjernsbeslag udgøres af tre brede vandrette bladranker, der udgår fra gangjernene og en mellem dem siddende spinklere skinne. Gangjernene er tre steder splittede og smedet i en rudeformet figur, hvorfra der både op- og nedefter vokser stængler med fint bladværk, endende i små kors (øvre ranke) og i liljespidser (den nedre). Også den mellemste ranke er tredelt, med en let firpasformet figur i midten, hvori fire liljespidser løber korsagtigt sammen. Den flankeres af ranker med blomsterspidser,

også her udgående fra rudefelter, af hvilke det ene rummer nøglehullet. Gangjernene har et mejslet rudemønster, den smallere midtskinne og stænglerne en tilsvarende zig-zag-dekoration. Lille døringsbeslag med en meget stor ring, der stammer fra en istandsættelse 1952. Som det fremgår af fotografier taget før restaureringen (fig. 29a), er også dele af jernbeslagene fornyede, herunder nøgleblikket, og træværket er især forneden blevet udlappet. På bagsiden stammer både gangjernene og den svære kasselås fra restaureringen. Dørfløjens forside står gråmalet med sorte beslag, bagsiden blank. Før 1952 sås på bagsiden (fig. 29b) spor efter en kraftig kasselås, ligesom det nedre *gangjern var oprindeligt, med mejslet mønster som forsidens og rester af en liljeagtig spids. Det er 102 cm langt og opbevares nu i Esbjerg Museum (inv. nr. 198/1953). Her findes endvidere en ældre *jernlås med nøgle (inv. nr. 197/1953).

Dørfløjens lighed med de tre andre i området er så påfaldende, at arbejderne må være udført i det samme værksted. De sydvestjyske døre er

Fig. 31. Pulpitur, 1642, opsat af præsten Jørgen Jørgensen (den yngre) og hans 2. hustru Maren Pedersdatter (s. 1701), med *orgel, 1913 (s. 1703). Fotograferet umiddelbart efter pulpiturmaleriernes rensning 1952. Georg N. Kristiansen fot. – *Empore, 1642, errichtet vom Pfarrer Jørgen Jørgensen (der Jüngere) und seiner zweiten Ehefrau Maren Pedersdatter. Mit *Orgel, 1913. Photoaufnahme nach der Reinigung der Emporengemälde 1952.*

blevet opfattet som senromanske fra begyndelsen af 1200'rne, sammenhørende med de respektive kirkebygninger.⁴³ De er dog givetvis yngre. Fløjene dateres vel ikke nødvendigvis af årstallet »1501«, der skal have stået at læse på Årre-døren (Helms: Tufstenskirk s. 169), for det kan have vidnet om en reparation. Lignende dørfløje kendes fra 1300'rne i Tyskland og fra 1400'rne i Skåne og Mellemsverige.⁴⁴

Kirkedøren omtales 1862 som gammel og beslået med jern. Fløjen ønskedes 1878 vendt så den slog udad, men blev i stedet udskiftet og solgt. Samme år fik værgerne pålagt at tilbagekøbe døren, der 1910 henlå på loftet over våbenhuset.³ Efter 1949 at have været indsendt til konservering i Nationalmuseet, undergik dørfløjen

1952 ovennævnte restaurering og blev genindsat i skibets (udvidede) norddør med nyt anslag af træ i øst.

I triumfmurens taggavl sidder en ældre *dørfløj*, fra 16-1700'rne(?), dannet af fire egebjælker.

Pulpitur (fig. 31), 1642, opsat på foranledning af præsten Jørgen Jørgensen Grimstrup (den yngre) og hans 2. hustru Maren Pedersdatter. Pulpituret, der siden 1913 har været indrettet til orgelpulpitur, er opsat i skibets vestende foran tåmbuen med nyere opgang i syd langs vestmuren. Pulpituret, hvortil hovedsageligt er benyttet fyrretræ, er i betragtning af årstallet påfaldende gammeldags, nærmest i ungrenæssancestil. Gulvet bæres af tre i murværket indfældede bjælker, der hviler på otte søjler, hvoraf tre

gange to flankerer midtgangen. Kun det forreste og bageste af disse søjlepar er oprindelige, med glatte skafter, fantasikapitæler og akantusprydbælte over en høj plint. De øvrige er tilføjet i gammel stil 1913 som støtte for orglets vægt. Brystningen består af 16 høje fag med profilfyldinger under en (1952 fornyet) tandsnitsfrise og et åbent galleri med drejede balustre. Over de gamle bæresøjler er imod skibet fæstnet skjolde med årstallet »1642« under initialerne »IIG« og »MPD« for Jørgen Jørgensen Grimstrup og Maren Pedersdatter. Skjoldene har som panderter i vest plader med Jesumonogram, opsat 1913. I galleriets profilerede håndliste har kirkegængere indskåret adskillige navne og initialer, ældst vistnok et ubehjælpomt »Matz 1681«.

Mens rammeværkets bemaling i grå nuancer og lysgrønt er fra 1952, rummer brystningens fyldinger originale *malerier* af Kristus og Maria (i midten), apostlene og S. Hieronimus, der må tilskrives Ribemalerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?), som 1652 udførte næsten tilsvarende malerier på pulpituret i Guldager kirke (Skast hrd.).⁴⁵ Figurene, der er malet på sort bund, fremtræder som lidt mere end bryststykker iført klædninger i dæmpede grå, røde, brune og hvide toner. Kristus, Maria og apostlene synes udført efter forlæg af Raphael og Johannes Sadeler.⁴⁶ Navnene er anført forneden med grågul skrift, en blanding af versaler og fraktur. Fra syd ses: 1) »S. Petrus«, halvt i profil, skuende opad og med højre hånd løftet i en gestus foran brystet. Kappen er foldet op over venstre arm, hvis hånd bærer den store nøgle. 2) »S. Andreas«, næsten frontal, holdende om det kraftige skråkors, der hviler imod venstre skulder. 3) »S. Iacobus Maior« (Jakob den ældre), halvt vendt imod venstre og med vandringsstaven foran sig; på ryggen anes den store hat med muslingskal. 4) »S. Iohannes«, skæglos, i profil mod højre med den kraftige højre hånd løftet over giftkalken i venstre hånd. 5) »S. Philippus«, halvt i profil mod venstre og med koret holdt som en stav foran sig i venstre hånd. 6) »S. Bartholomeus«, frontal, med ansigtet halvt i profil mod venstre, kniven i højre hånd og den venstre bevæget ført mod brystet. 7) »S. Tho-

mas«, frontal, med hovedet i profil mod venstre, spyddet i højre hånd og en åben bog i den venstre. 8) (Fig. 34) »Saluator Mundi«, Kristus, velsignende, med korsæblet i venstre hånd. 9) (Fig. 35) »S. Maria«, vendt mod Kristus og vist som smertens moder med hænderne korslagte over brystet. 10) »S. Matheus«, let vendt mod venstre, læsende, med hellebarden hvilende mod venstre skulder. 11) (Fig. 32) »S. Iacobus Minor«, Jakob den yngre, med valkestok, læsende i en bog, som hviler mod et bord foran ham. 12) (Fig. 33) »S. Simon«, vendt mod venstre, med stor skovsav foran sig. 13) »S. Iudas Tadeus«, let vendt mod venstre, med en stor kølle i venstre hånd, som han holder op imod kinden; i højre hånd en bogrulle og under armen en bog. 14) (Fig. 36) »S. Mathias«, let vendt mod højre, med økse i højre hånd, åben bog i venstre. 15) (Fig. 37) »S. Paulus«, med åben bog i venstre hånd og den højre hvilende om sværdfæstet. 16) (Fig. 38) »S. Hieronimus«, vendt mod venstre, med højre hånd tankefuldt under kinden, en knogle i den venstre; i forgrunden står hovedskal og timeglas.

Pulpiturmalerierne, der er udført på en tynd kridtgrund, står i original skikkelse med mindre udbedringer (ca. 10%) fra en istandsættelse 1952, da alle ældre overmalinger fjernedes. Foruden i Guldager genfindes apostelserien (efter samme forlæg) på pulpituret i Vilslev (Gørding hrd.) og det maledede loft i Tjæreborg kirke (Skast hrd.). Hieronimus optræder ligeledes i Vilslev (dog efter andet forlæg), mens medtagelsen af den efter reformationen så sjældent fremstillede Jomfru Maria er enestående for Grimstrup-serien. Da alle malerierne i Grimstrup karakteriseres af en ensartet ret grov penselføring og figurenes påfaldende store hænder (som i Tjæreborg), er det tænkeligt, at én af de to Ribemalere har været alene om opgaven.⁴⁷

Pulpituret, hvis rammeværk oprindeligt synes at have stået med en delvis staffing i rødbrunt og rødt, rummede fra første færd stolestader. 1768, da det fremhæves for forsiddens billeder, omtales fem mandsstole (jfr. ovf.).²⁶ 1849 blev pulpituret overstrøget med gråt og hvidt samt rødt og gult på enkelte lister; brystningens

Fig. 32-33. Pulpiturnaler, 1642, apostlene Jakob den yngre og Simon (s. 1702), tilskrevet Ribemalerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?). NE fot. 1988. – *Emporengemälde mit den Aposteln Jakobus d. J. und Simon. Den Malern Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, zugeschrieben. 1642.*

tremmebalustre fik en sort bemaling og malerierne småreparationer.¹¹ Istandsættelsen 1913 fulgtes af en farveoppudsning 1927, omfattende både malerierne og træværket, der herefter stod rødt og rødbrunt med grønne lister. I forbindelse med maleriernes rensning og konservering 1952 har træværket fået en snedkermæssig istandsættelse og en nymaling svarende til stolestaderne.

Orgel, 1973, med seks stemmer, ét manual og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposition: Manual: Rørfløjte 8', Principal 4', Gedaktfløjte 4', Spidsfløjte 2', Oktav 1'. Pedal: Subbas 16'. Tegnet af Rolf Graae i samarbejde med orgelbyggeriet. I vestpulpitrets nordre ende. **Orgel* (fig. 31), 1913,³ med seks stemmer, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen.⁴⁸ Disposition: Bordun 16',

Fig. 34-38. Pulpiturmalerier, 1642 (s. 1702), tilskrevet Ribemalerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?). 34-35. Kristus og Maria. 36-38. Apostlene Mattias og Paulus samt S. Hieronymus. NE fot. 1984. – *Emporengemælde, den Malern Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, zugeschrieben. 1642. 34-35. Christus und Maria. 36-38. Die Apostel Mattheias und Paulus sowie der hl. Hieronymus.*

Principal 8', Gedakt 8', Salicional 8', Vox Celeste 8', Fløjte 4'; oktavkoppel, svelle. Pneumatisk aktion, bælgventillade. Facade med attrappiber af sølvbronzeret zink i tre arkadefelter. Midt på vestpulpituret. Nu i privateje.

Salmenummertavler, 1952, to ens ganske enkle, 70×43 cm, hvidgule med sorte cifre af letmetal. På triumfvæggen nord for korbuen og skibets nordvæg. †*Salmenummertavler*. 1862 fandtes tre tavler til salmenumre, som 1905 afløstes af tre nye med løse cifre til indskydning.³ De havde svungen overkant og cifre i syv rækker under overskrifter i hvid antikva (jfr. fig. 30).

Præsterækketavle, 1927, 100×63 cm, med gavlformet afslutning foroven og profilramme udført af gammelt renæssancepanel. Navnene står med sort antikva på hvid bund, rammen er grå. På skibets nordvæg.

Lysekroner, nyere, to store i messing ophængt i skibet. Den ene fandtes 1910.³

En †*ligbære* omtales i inventariet 1862.³

Klokke (fig. 41), o. 1350-1400, skriftløs, tv. 86 cm, med profilering om halsen og ved over-

gangen mellem legeme og slagring (Uldall s. 53). Ophængt i slyngebom fra 1949. 1700 var klokkeværket løst og brøstfældigt.¹⁰ 1862 omtales klokken som temmelig stor og med en ret god klang.³ En †*klokke* afleveredes ved klokkeskatten 1528.⁶ *Klokkestolen* er fra 1898,³ af fyrretræ med enkelte genanvendte egebjælker.

GRAVMINDER

Gravsten, o. 1766, over Marre[n] Eskelsd[at]ter, †1766. Stenen, en såkaldt bondegravsten af rød granit, ca. 125×60 cm, bærer en groft hugget indskrift i fordybede versaler over et forenklet timeglas. Den revnede sten indgår i kirkegårdsdiget ved den østre port.

†*Gravrammer*. 1) O. 1608. Mette H(er)Jørg[ens] i H]enne,⁴⁹ †1. april 1608 i Grimstrup. Rammen, af træ, omgav 1862 en nu forsvunden †*gravsten* under pulpituret.⁵⁰

2) O. 1608, over Maren Nielsdatter, †1608. Trærammen lå 1791 over en grav vestligt i kirken.⁵¹

†*Gravtræer.* 1) O. 1771. Kirstine Jensdatter Hoe, *1710 i Hoe, 1732 gift med Nis Nissen, Odense (jfr. nr. 2), †17. jan. 1771 på Blaaeholm, 61 år. Gravtræet, hvis indskrift desuden indbefattede et gravvers: »Jeg vil vandre for Herrens Ansigt i de Levendes Lande«, lå 1791 sammen med nr. 2 på kirkegården.⁵¹

2) O. 1771. Nis Nissen, *1707 i Odense, 1732 gift med Kirstine Jensdatter Hoe (jfr. nr. 1), †15. maj 1771 på Blaaeholm, 64 år. »Salige ere de Døde, som dør i Herren, de skal hvile af deres Arbeide«. På kirkegården, ved nr. 1.⁵¹

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprotokol 1862ff. – *LA Vib.* Skast herreds tingbog 1668 og 1674.

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker VII, 1886, s. 29ff. – *Indberetninger.* Jacob Helms 1873 (bygning, inventar), H.A.J. Estrup 1890 (våbenhusets tagværk), M. Mackeprang 1941 (mid-

delalderlig dørløj), Georg N. Kristiansen 1952 (inventar) og Ebbe Nyborg 1988 (inventar).

Tegninger og opmålinger. NM2. Opmålinger af romanske vinduer, syddør og tympanon ved F. Uldall 1887. Tegning af døbefont ved E. Rondahl 1896. Opmåling af middelalderlig dørløj og forslag til genanbringelse ved C. G. Schultz 1948 og 1949. Kalke af indskrift på altertavlens predella ved G. N. Kristiansen (1952). Plan og snit af bygning ved Henrik Jacobsen og Bi Skaarup 1983.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler), gravminder ved Vibeke Andersson. Redaktionen afsluttet marts 1989.

¹ DiplDan. 3. rk., III, 567. -

² Kronens Skøder IV, 144. -

³ Synsprotokol 1862ff. -

⁴ Repert. 2. rk., 3053, 8825, 10995 og 11013. -

⁵ Jfr. Oluf Nielsen: Gamle jydsk Tingsvidner, 1882, s. 81-82, og samme: Historiske Efterretninger om Skadst Herred, 1862, s. 87f. – Kongen fratog 1564 sognemændene i Grimstrup og Årre deres ret til selv at vælge præst, da de havde foretrukket Niels Hansens uduelige søn frem for andre kvalificerede ansøgere. Jfr. Oluf Nielsen: Historiske Efterretninger,

s. 88f. samt KirkehistSaml. 4. rk., I, 1889-91, s. 570-73. -

⁶ RA. Reg. 108A nr. 21. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29. -

⁷ LA Vib. Vester og Øster Horne hrdr.s provsti. Kirkesyn 1892-1932 (C 44A.1). -

⁸ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190). -

⁹ LA Vib. Skast herreds tingbog 5. maj 1668 (syn af 28. marts 1668). -

¹⁰ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775. -

¹¹ LA Vib. Skast, Øster og Vester Horne hrdr.s provsti. Synsprotokol 1828-91 (C 44.3-5). -

¹² Korrespondance i NM2. -

¹³ Til sammenligning måler cirkelslaget i syddørens tympanon 4 fod i diameter. -

¹⁴ Døren var tidligere tilmuret i tegl. Den er muligvis lukket allerede i middelalderen. -

¹⁵ Jfr. M. Mackeprang: Jydske Granitportaler, 1948, s. 270-71. -

¹⁶ Også det vestre, tilmurede vindue i skibets nordside (delvis skjult af våbenhuset) kantes af en rundstav. -

¹⁷ Esbjerg Museum, inv. nr. 1306. -

¹⁸ F. Uldall: Om vinduerne i de jydske Granitkirker, ÅrbOldkHist., 1894, s. 266. -

¹⁹ Jfr. den ældre diskussion om dette emne i ÅrbOldkHist. Sophus Müller: Om en aaben Tagstol i -

vore romanske Smaakirker, 1887, s. 89-97; H. B. Storck: Om den buede Tagform i nogle jydske Landsbykirker, 1890, s. 376-88; V. Kock: Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen, 1899, s. 188-205. - Modsat den ældre opfattelse (Storck, Koch) regnes de buede tagkonstruktioner, der næsten udelukkende er repræsenteret i Ribe og Ringkøbing amter, nu for romanske (jfr. Elna Møller: »tak«, i KLNm, bd. 18, 1974, sp. 66-72), men det er ikke afklaret, om denne tagform også har været anvendt i senmiddelalderen. -

²⁰ I forbindelse med våbenhusets opførelse lukkedes det romanske vindue vest for skibets norddør. -

²¹ Forhøjelsen er formodentlig først foretaget i 1900'rne. -

²² Arkitekt Hagerups forslag til istandsættelse blev godkendt, efter at det havde været forelagt kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen, Odense. LA Vib. Skast, Ø. og V. Horne hrdr.s provsti. Kirke og kirkegårde 1877-1900 (C 44.8). -

²³ O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Skadst Herred, 1862, s. 87 samt F. Uldall 1886, der fejlagtigt gengiver årstallet som 1785. -

²⁴ RA. Anders Sørensen Vedels regnskabsbog. -

²⁵ LA Vib. Skast herreds tingbog 20. okt. 1674 (syn af 14. okt. 1674). -

²⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Præsteindberetninger til biskop Bloch 1766-69 (C 4.774). -

²⁷ RA. DaKanc. I. dept. Brevsag 281/1834. -

²⁸ Jfr. note 26. - LA Vib. Skast hrd.s provsti 1812. Sager enkelte sogne vedk. 1634-1812 (C 43 E.4). -

²⁹ DK.SJyll. s. 2832f. Inden for amtet kan endvidere nævnes Madonnafigurene i Janderup fra 1503 (s. 1047), Henne (s. 1251) og Darum (Gørding hrd.). -

³⁰ Se DK.SJyll. s. 2836f. med fig. a-l. -

³¹ Efterretning om Grimstrup sogn ved sognepræst Holger Nielsen Olivarius 1791. LA Vib. Skast hrd.s provsti 1812. Sager enkelte sogne vedk. 1634-1812 (C 43 E.4). -

³² Jfr. note 24. Den endnu gotiske knop og stejlt opdrevne fod er typisk for renæssancetidens kalke. Jfr. eksempelvis kalkene i Nørre Nebel (s. 1199) og Ølgod (s. 1537), den sidste skænket 1599. -

³³ Niels Thonnesen i Grimstrup var gift med en datter, Gertrud, af den foregående præst, Jørgen Jørgensen den yngre. Se Nielsen: Herredsbeskrivelse (1862), s. 92f., 130f., J. R. Lorentsen: Bidrag til Øse Sogns -

Fig. 39-40. Sygekalk, anskaffet til Grimstrup og Årre kirker, o. 1855 (s. 1692). 39. Helhed. 40. Uidentificeret stempel under bunden. NE fot. 1984 og 1989. - 39. *Krankenkeltch, um 1855*. 40. *Unidentifizierter Stempel*.

Historie, 1932, s. 35f. samt Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. Hungersnød og Pest over Sydvestdanmark, Aarhus 1958, s. 125f. -

³⁴ Jfr. note 11. Sættet var endnu ikke anskaffet 1855.

³⁵ Jfr. note 3. P. Rondahls tegning af fonten 1896 (i NM2) viser den med foden i samme dybde som nu. -

³⁶ Caryatidum vulgus termas vocat sive athlantidvm ... geinuentaert duer Johannes Vreedman Vriese (o. 1565). Gengivet i C. A. Meier: Heinrich Ringeringck und sein Kreis, Flensburg 1984, Abb. 21 (til venstre).

³⁷ Jfr. reliefferne af frie kunster på den 1596 af præsten Søren Jensen Buch i Ølgod opsatte altertavle (s. 1532 med fig. 24-26), der eventuelt kan have været inspiration for Jørgen Jørgensen. På kirkeinventar er fremstillinger af frie kunster og dyder sjældne, idet de hovedsageligt kendes fra orgelpulpiturer og -facader. Se orglerne i Køge, DK.Kbh.Amt, s. 220, Helsingør, DK.Frborg, s. 203, og i Kristianstad, M. Lundborg: Heliga Trefaldighetskyrkan i Kristianstad, Kristianstad 1928, s. 134f.

³⁸ DaAtlas, s. 696.

³⁹ Det fremgår af regnskabet for Harte kirke (Vejle amt), hvortil han 1618-19 udførte en (bevaret) altertavle, også her med bistand af en hjælper (»selvanden«) og i løbet af seks og en halv uge (L.A. Vib. Regnskabsbog for Harte kirke). Mads Christensen har udført (og medvirket ved) en lang række arbejder i Syd- og Sønderjylland, dateret øjensynligt imellem 1602 og 1618-19. De tidligste år synes han især at have arbejdet for sin sognepræst og nabo i Gamst præstegård, den lærde Jon Jonsen Colding, for hvem han har gjort Anst kirkes prædikestol 1602 og vist nok også Jon Jonsens mindetavle over faderen. I Ribe amt kan endvidere nævnes prædikestolen i Brørup (Malt hrd.), signeret »MC« over korslagte stemmejern, altertavler i Vejen, Malt, Lindknud (Malt hrd.), Hjortlund (Ribe hrd.), Vilslev og Åstrup (Gørding hrd.), samt et epitafium i Åstrup. Værkstedet, der tidligst er omtalt (anonymt) af C. A. Jensen 1911 (Jensen: Snedkere s. 52, note 2), har af Erik Moltke været søgt identificeret ved de formodede snedkerinitialer »HI« på altertavlen i Skodborg (DK.SJyll. s. 734) og henført til Ribe (DK.SJyll. s. 2875).

⁴⁰ To præster med dette navn (far og søn) efterfulgte hinanden i kaldet fra o. 1584 til 1655, jfr. samme initialer på orgelpulpituret fra 1642 og Nielsen: Herredsbeskrivelse 1862, s. 90f.

⁴¹ Nielsen: Herredsbeskrivelse 1862, s. 86f.

⁴² Jfr. Nielsen: Herredsbeskrivelse 1862, s. 86f, 91f. En stilling som løbedegn kan for en række andres vedkommende formodes alene ud fra deres tilnavn »Varde«, eksempelvis: »Petrus Mathiæ Wart 93« (formentlig 1593), »Gregorivs Thomæ W« og »1620 MPW«. Fantasikirken er øjensynligt indskåret af Jørgen Nielsøn Møller 1638 (jfr. fig. 28).

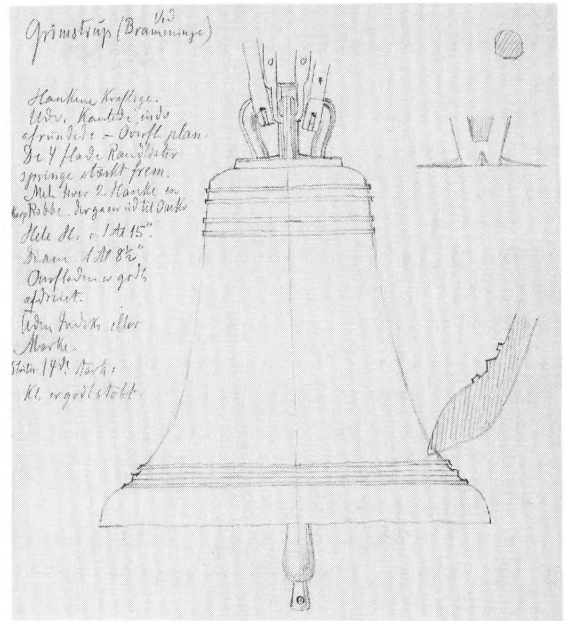

Fig. 41. Klokke, o. 1350-1400 (s. 1704). Efter tegning af F. Uldall 1901. – Glocke, um 1350-1400.

⁴³ M. Mackeprang: Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen. I ÅrbOldkHist. 1943, s. 2f. De sydvestjyske fløje jævnføres her især med de skånske i Ö. Herrestad og Perstorp samt Skrukeby i Östergötland.

⁴⁴ Lennart Karlsson: Medieval Ironwork in Sweden, Sthlm. 1988, Vol. I, 127f. Dørene, der behandles under navnet Grimstrupgruppen og dateres til 1300'rne eller muligvis senere, jævnføres her med den skånske fra Torrlösa (o. 1400) og en række mellemsvenske fra 1400'rne (Vol. II, 47, 96, 314, 515). Blandt de tyske sidestykker, der henvises til, kan fremhæves en dørfløj fra Schellenwalde (Schlesien) og især en fra domkirken i Wetzlar, begge fra 1300'rne. Se Wilhelm Schmitz: Die Mittelalterlichen Metall- und Holz-Türen Deutschlands, Leipzig 1905, s. 23 med fig. 27 og blad 26.

⁴⁵ Jfr. s. 1045f. med note 28a og s. 1084.

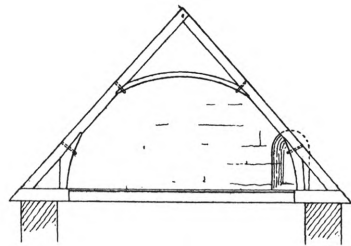

Fig. 42. Våbenhusets tagværk, set mod syd (s. 1683). Skitse af H. B. Storck i Årbøger for nordisk Oldkyn-dighed 1890. – Dachwerk der Vorhalle gegen Süden.

Fig. 43. Tympanon over skibets syddør (s. 1681). Målt og tegnet af F. Uldall 1887. – *Tympanon über dem Südeingang des Langhauses.*

⁴⁶ Se Hollstein's Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, Vol. XXII, nr. 82-87 og 317-27. Der er tale om serier (apostlene med Credo), hvoraf dog kun afbildes Maria og Johannes, begge svarende til fremstillingerne i Grimstrup.

⁴⁷ Noget nærmere skel lader sig dog vanskeligt drage mellem de to kompagnoners indsats. Foruden de

nævnte apostelserier må malersjakket bl.a. tilskrives altermalerier i Janderup og Billum kirker (s. 1045f., 1084f.) og i Sønder Vium (Ringkøbing amt) samt malerier på prædikestole i Vilslev (Gørding hrd.) og Visby (DK.Sjyll. s. 1362, uden tilskrivning) og måske Wenzel Rothkirchs epitafieportræt i Tjæreborg. Flere af arbejderne har på grund af de gentagne apostelmotiver i litteraturen været tilskrevet en »apostelmester«, der af og til har været identificeret med andre Ribemalere. Jfr. *De Danske Kirker*, red. Erik Horskjær, 1969, bd. 15, s. 282 og Carsten Teilman Hald: *Wenzel Rothkirch portrætter*, i *ÅrbRibe* 1972, s. 98 med note 17.

⁴⁸ Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923.

⁴⁹ Enke efter sognepræst Jørgen Poulsen i Henne, †1598. -

⁵⁰ Oluf Nielsen: *Historiske Efterretninger om Skadst Herred*, 1862, s. 87. -

⁵¹ LA Vib. Skast hrd.s provsti. Sager enkelte sogne vedkommende 1634-1812 (C 43E.4). -

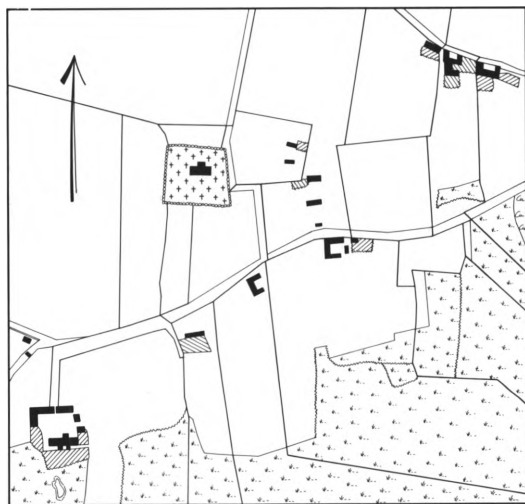

Fig. 44. Matrikelkort 1:10000, målt 1817. – *Katasterkarte.*